

Srednjovjekovno-barokna đakovačka katedrala i njezina sudbina

Današnja đakovačka katedrala svakako je jedna od najpoznatijih crkava u Hrvatskoj kako zbog veličine i bogatstva unutrašnje opreme tako i zbog činjenice da je najzaslužnija osoba za njezinu izgradnju, biskup Josip Juraj Strossmayer, bio čovjek koji je bio uključen u sva glavna zbivanja u hrvatskoj politici, gospodarstvu i kulturi u 19. stoljeću. Današnja je đakovačka katedrala izgrađena ponajprije kako bi zamijenila stariju, nedovoljno reprezentativnu crkvu. U ovom se članku nastoji obraditi upravo povijest te starije građevine, od njezine izgradnje u srednjem vijeku preko obnove i barokizacije nakon ponovne uspostave habsburške vlasti u Slavoniji u 18. stoljeću pa do rušenja 1880. godine. Istraživanjima se pokazalo da katedrala, koja je porušena u 19. stoljeću, nije u cjelini bila barokna građevina, kako su dosadašnji tekstovi uglavnom navodili, već barokizirana srednjovjekovna struktura.

Srednjovjekovna đakovačka katedralna crkva

Kao što za proučavanje srednjovjekovne povijesti Đakovačke biskupije ne nailazimo na brojne i sadržajno bogate obavijesti, tako se i u slučaju njezine katedralne crkve moramo osloniti na posredne izvore koji ne daju detaljnije informacije tko ju je i kada sagradio te kako je ona izgledala. Neki se zaključci, međutim, nameću sami po sebi. U trenutku kada se sjedište Bosanske biskupije preselilo u Đakovo (dakle, u periodu od 1239. do kraja 13. stoljeća) kao katedralna crkva služila je, bez ikakve sumnje, dotadašnja župna crkva u mjestu. Bez obzira na to kada je preseljenje uslijedilo, teško je za vjerovati da Đakovo kao kristijanizirano, katoličko mjesto, i prije doseljenja biskupa nije imalo kakvu malenu crkvicu koja je, dakle, u prvoj fazi nakon preseljenja služila kao „katedrala“ prije namjenskog podizanja građevine u tu svrhu. Za pretpostaviti je – ako se komparira situacija u Đakovu s onom u ostatku Slavonije, iako se pritom ne može osloniti ni na kakve izvore – da je ova građevina bila ili drvena ili vrlo skromna zidanica.

Prema nekim tumačenjima već je za biskupa Ponse podignut biskupski dvor i kapelica za redovno obavljanje vjerskih obreda, jer se 1252. godine, dakle za njegova upravljanja Bosanskom biskupijom, navodi da stalno boravi u Đakovu.¹

¹ MAŽURAN 1995, 152.

Ova je tvrdnja dodatno potkrijepljena činjenicom da je kaptol nakon preseljenja 1293. godine u Đakovo tamo već imao svoju kancelariju, koja je vjerojatno bila smještena u sakristiji crkve, pa se može pretpostaviti da je već tadašnja katedrala bila primjerene veličine.²

Kada je uslijedilo zidanje nove katedralne crkve, teško je posve pouzdano ustanoviti. Emerik Gašić³ držao je da ju je početkom 14. stoljeća sazidao biskup Grgur,⁴ vjerojatno iz razloga što se ova dijeceza upravo u njegovo doba počela redovito nazivati Bosansko-đakovačkom, dok se dotada u izvorima gotovo isključivo pojavljivala samo pod bosanskim imenom. Novije interpretacije datiraju gradnju katedrale u nešto kasniji period, točnije u četrdesete godine 14. stoljeća. Naime, u prepisci đakovačkog biskupa Lovre Lorandija (1336–1347/1348) s tadašnjim papom Klementom IV, vezanoj uz sukob s domaćim franjevcima oko pitanja ubiranja desetine, navodi se da se sa sredstvima koje biskup Lorandi skuplja „*gradi, ukrašava i oprema neophodnim potrepštinama*“ katedralna crkva.⁵ Zanimljivo je da se u Đakovu za toga biskupa, kako je djelom već spomenuto, gradilo izuzetno mnogo. Osim katedralne, podignuta je i franjevačka crkva, zatim novi biskupski dvor te kanoničke kurije.⁶ Za biskupa Petra (1355–1375) podignuta je pak župna crkva svetog Lovre.⁷ Kada se točno započelo sa zidanjem katedrale, ne može se pouzdano ustanoviti.⁸ No očito je da je crkva bila sagrađena do početka druge polovine 14. stoljeća jer je upravo kod nje bosanski ban Tvrtko u prisutnosti biskupa Pelegrina 1355. godine izdao ispravu dubrovačkom knezu Nikoli Barbadicu.⁹

Zbog blizine Bosne i nesigurnosti od patarena, biskupski je kompleks – u kojem su se nalazili dvor, katedralna crkva, franjevački samostan, kanoničke kurije i druge pomoćne zgrade – bio utvrđen. Utvrđivanje je započelo za biskupa Lorandinija vjerojatno paralelno s velikim građevinskim radovima, a pretpostavlja se da je već 1380. utvrda bila izgrađena u cijelosti.¹⁰ Tvrđava je najkasnije dovršena prije 1406. godine jer se Đakovo u dokumentu po prvi put tada naziva kastrumom, odnosno tvrđavom.¹¹ Đakovačka se utvrda, upravo zbog svoje utilitarne funkcije, najduže očuvala od svih dijelova srednjovjekovnog kompleksa. Njezini su obodi zadali osnovne parametre i današnjem biskupskom kompleksu, a očuvani zapadni

² MAŽURAN 1995, 111.

³ Emerik Gašić je pisac prve monografije o povijesti Đakovačke biskupije.

⁴ GAŠIĆ 2000, 20.

⁵ MAŽURAN 1995, 115.

⁶ MAŽURAN 1995, 115.

⁷ MAŽURAN 1995, 120.

⁸ Mažuran pretpostavlja da je to bilo oko 1340. godine (MAŽURAN 1995, 152).

⁹ MAŽURAN 1995, 117.

¹⁰ MAŽURAN 1995, 153; Da su zidine iz 14. stoljeća, slaže se i Gašić (GAŠIĆ 2000, 17).

¹¹ BOESENDORFER 1910, 162; MAŽURAN 1995, 130.

zid s pročeljima, djelomično popravljenim restauracijom u 19. stoljeću, danas je jedan od najzanimljivijih spomenika srednjovjekovne fortifikacijske arhitekture u Slavoniji.

Pri gradnji nove katedrale u Đakovu bosanski su biskupi prenijeli u svoje novo slavonsko središte stari titular prvostolnice iz Brda u Bosni, pa je stoga bila posvećena svetom Petru.¹² Pod tim se imenom redovito i pojavljuje u izvorima, izuzev jednom gdje se navodi da je posvećena Petru i Pavlu.¹³

O arhitektonskom rješenju građevine, njezinoj veličini i unutrašnjoj opremi mogu se dati tek fragmentarni podaci kombiniranjem arhivskih i grafičkih izvora te arheoloških istraživanja. Iako dio autora tvrdi da je crkva bila sagrađena u romaničkom stilu,¹⁴ nađeni fragmenti arhitektonske opreme stare crkve, današnji biskupski oratorij i jedini sačuvani ostatak srednjovjekovne građevine svjedoče, međutim, kako se nedvojbeno radilo o gotičkoj građevini.¹⁵

Ukoliko se povuku paralele sa sličnim crkvama u Hrvatskoj i Slavoniji te analiziranjem grafičkog prikaza katedrale nastala nakon oslobođanja od Osmanlija 1697. godine, radilo se o dugoj pravokutnoj, jednobrodnoj crkvi vjerojatno nadstvođenoj samo u svetišnoj zoni. Da je crkva bila nadstvođena cijelom dužinom, zasigurno bi se pronašlo mnogo više kapitela, odnosno konzola, te nekih drugih elementa arhitektonske opreme poput profilacija rebara (Slika 1). Ova građevina nije bila

Slika 1. Konzola iz srednjovjekovne đakovačke katedrale

¹² HOFFER 1901, 112.

¹³ HOFFER 1901, 112.

¹⁴ Crkva je, prema Mažuranu, bila dovoljno velika i bogato ukrašena zidnim slikama i skulpturama (MAŽURAN 1995, 121).

¹⁵ To redovito tvrde poznavatelji povijesti Đakovačke biskupije (usp. VANCAŠ – MAŠIĆ 1900, 12).

pokrivena jednostavnim bačvastim ili križnim svodom bez rebara. Srednjovjekovna je đakovačka katedrala u skladu s pravilima bila orijentirana suprotno od današnje, dakle sa svetištem na istoku i ulazom na zapadnoj strani. I u kasnijoj je baroknoj fazi zadržana takva orijentacija građevine.

O unutrašnjoj se opremi srednjovjekovne katedrale ne može doznati gotovo ništa. Tek jedan autor kratko navodi da se u njoj nalazio oltar svetog Petra i „beneficiatus“ ili „rektor“.¹⁶ Iako pisani izvori ne govore gotovo ništa, sačuvana dva ulomka unutrašnje opreme svjedoče da je crkva bila prilično reprezentativno opremljena. Najznačajniji sačuvani kameni ulomak iz srednjovjekovne katedrale nesumnjivo je dio nadgrobne ploče, vjerojatno originalno uzidane u pod ili zid srednjovjekovne katedrale, a kasnije iskorišten za zidanje pri baroknoj obnovi crkve, s prikazom lika jednog đakovačkog biskupa i natpisom: MONUMENTA IOH]ANNIS DE ZELA DIVINA [PROVIDENT]IA EP(ISCOPI) ECCL(ES)IA BOZNIENSIS NON SITIT UNDA.¹⁷

Ploča se danas nalazi u Hrvatskom povijesnom muzeju u Zagrebu. Stigla je pak iz nekadašnjeg Narodnog muzeja u koji je dospjela 1912. godine kao dar đakovačkog biskupa Ivana Krapca.¹⁸ Osim prikaza biskupa, na ploči je prikazan i biskupov štit, sačuvan u izuzetno dobrom stanju, te navedeni natpis koji govori da je riječ o biskupu Iohannesu de Zela, odnosno Ivanu od Zele. Na osnovi stilskih obilježja karakterističnih za kasnu gotiku te sravnjivanjem podataka s ruba ploče s (nepotpunim) popisom đakovačkih biskupa, Anđela Horvat je pripisivala ploču biskupu Ivanu Mrnjaviću (1388–1408) te je isticala da se radi o djelu radionice Parlera.¹⁹ Novija pak mađarska literatura sklona je tumačenju da se ipak radi o nešto kasnijemu biskupu Josipu (1442–1444), jer se na njegovu pečatu nalazi isti grb kakav je i na ploči.²⁰ Riječ je, u svakom slučaju, o komadu plastike koji se ističe kvalitetom obrade, koja daleko nadmašuje sve što se iz toga vremena pronašlo na prostoru Slavonije,²¹ zbog čega pojedini autori drže da je ili djelo nekog

¹⁶ HOFFER 1901, 112.

¹⁷ VALENTIĆ – PRISTER 2002, 66; KUKULJEVIĆ 1891, 35, br. 113. Posljednje tri riječi (*non stitit unda*) ne donosi Valentićev, nego samo Kukuljevićev tekst.

¹⁸ VALENTIĆ – PRISTER 2002, 66. Čini se da je ova ploča neko vrijeme čak bila uzidana u novu katedralu, barem tako u svojoj monografiji govore Vancaš i Mašić, što bi objasnilo i činjenicu zašto je nije, zajedno s konzolom, Narodnom muzeju poklonio još biskup Strossmayer. „*Stara stolna crkva bijaše sagrađena u gotičkom slogu, kako bjelodano dokazuje kamenje ondje iskopano sa profilima očevitno gotičkim; dokazuje lijepa konzola, dosta dobro uzdržana, koja je na sjevernoj strani crkve uzidana; dokazuje nadgrobna ploča od mramora, prikazujući biskupa s natpisom gotičkim i s grbom, a uzidana na istočnoj strani sadašnje crkve*“ (VANCAŠ – MAŠIĆ 1900, 12).

¹⁹ HORVAT 1980, 53-59. (separat u NSK-u); VALENTIĆ – PRISTER 2002, 66. Mjere ploče su: visina 100, širina 120, debljina 15 cm (HORVAT 1980, 54). Prema mađarskom popisu, u to je vrijeme János Liszkói (1387–1408) stolovao kao biskup u Đakovu (ENGEL 1996, 66).

²⁰ VALENTIĆ – PRISTER 2002, 66.

²¹ KARAMAN 1950, 146; HORVAT 1980, 55.

Slika 2. Nadgrobna ploča

majstora izvana ili da je djelo naručeno vani, premda su drugi skloniji tumačenju da se ipak radi o radu domaćeg klesara.²²

Uz donji dio ploče s prikazom biskupa, od srednjovjekovne je đakovačke katedrale sačuvan i jedan kapitel polustupa ili pilastra (možda konzola svoda). Bogatstvo dekorativnog rješenja – „*sprijeda su isklesana dva krilata zmaja sa dvije troprste noge i uvijajućim se dugim repovima, koji su se dugim vratovima i sploštene zmijske glave natrag okrenuli*“²³ – svjedoči da je srednjovjekovna katedrala bila prilično reprezentativna građevina (Slika 2). Kapitel je bio uzidan u sjeverni zid stare barokne katedrale,²⁴ a nakon što je pri rušenju pronađen biskup Strossmayer darovao ga je tadašnjem Narodnom muzeju te se danas nalazi u Arheološkom muzeju u Zagrebu.²⁵

Pri rušenju stare crkve, osim spomenuta kamenog ulomka, pronađeno je navodno i „*kamenje(...) sa profilima očevitno gotičkim*“ vjerojatno baze ili tijela polustupova ili možda polomljena rebra svodova.²⁶ Nepoznato je, nažalost, gdje su nestali spomenuti ulomci. Kako su staru katedralu porušili satnički seljaci,

²² VALENTIĆ – PRISTER 2002, 106-107.

²³ BRUNŠMID 1912, 143.

²⁴ VANCAŠ – MAŠIĆ 1900, 12.

²⁵ BRUNŠMID 1912, 143.

²⁶ VANCAŠ – MAŠIĆ 1900, 12.

kojima je zasigurno bilo u interesu da dobiju što je više moguće građevnog materijala, nesumnjivo se nije pretjerano pazilo na izdvajanje eventualnih ostalih srednjovjekovnih profilacija ili nekih drugih značajnijih ostataka srednjovjekovne crkve.²⁷ Dio je ostataka srednjovjekovne crkve stajao još početkom devedesetih u vrtu dvora. Sačuvane profilacije gotičkih rebara ili okvira prozora služile su za obziđivanje površina s cvijećem.²⁸

Đakovačka katedralna crkva za Osmanlija

Koliko su u osmanskome zauzimanju Slavonije stradali katedralna crkva i biskupska tvrđa, ni izvori iz tridesetih godina 16. stoljeća kao ni oni iz kasnijih stoljeća ne govore. Srednjovjekovna katedrala po svojoj prilici nije jako stradala, o čemu nam svjedoče pisani izvori 17. stoljeća i već spomenuti grafički prikaz Đakova izrađen neposredno nakon oslobođanja od Osmanlija na kojem se jasno vidi katedralna crkva, doduše bez krova, ali sačuvanih zidova. Osmanski je period po svojoj prilici katedrala uspjela preživjeti, zahvaljujući tomu što je, sudeći po izvorima iz prve polovine 17. stoljeća, adaptirana u džamiju. Kao takva spominje se u dopisu trgovaca katolika iz Đakova i Požege Kongregaciji za širenje vjere u Rimu,²⁹ te u istražnom postupku fra Tome Mrnavića, bosanskoga biskupa.³⁰ Teško je, naravno, kazati koliko su ove vijesti pouzdane. U Đakovu su, naime, u tom trenutku postojale tri novosagrađene džamije, od kojih jedna i danas postoji, adaptirana nakon uspostave habsburške vlasti na tlu Slavonije u župnu crkvu svetog Jurja. Brojnost novosagrađenih džamija razumljivo ne isključuje mogućnost da je i stara katedrala adaptirana u islamski molitveni objekt. U islamskom je svijetu uobičajeno graditi mnogo sakralnih građevina. Osim toga, crkve u gradovima i općenito većim mjestima redovito su pretvarane u džamije već u prvim mjesecima nakon što bi se osvojio

²⁷ Kako su navodno od tog materijala građene kuće u Satnici, ostaje mogućnost da će se pri rušenju neke od starih kuća u tom selu pronaći još koji ulomak sa stare đakovačke katedrale.

²⁸ Na podatku zahvaljujem gospodinu Zlatku Karaču s Arhitektonskog fakulteta u Zagrebu.

²⁹ Pismo je datirano 27. XI. 1626. u Požegi. „*Noi mercanti di Diacovo et Posegha per parte nostra et di questi popoli abitanti fra li fiumi di Sava et Drava venimo humilmente con questa nostra per fare ogni dovuta riverenza al Vostre Signorie Illustrissime et Reverendissime facendo fede sincera et indubitata, qualmente la chiesa cattedrale del vescovato de Bossnia, chiamata San Pietro, esstata nella terra die Diachovo fra li prefati di detti fiumi et di essa dieta li Turchi ant (...) fatto la moschea e del vescovato (...) et per quanti sappiamo per tradizione dell'i atichi nostri, che primo vescovo d'essa chiesa fosse fatto dalla Sede apostolica un certo fra Pelegrino dell'ordine di Santo Francesco qual haveva convertito in questo paese molti patarani eretici alla santa fede cattolica (...) Fede di 6 persone per parte loro e de popoli abitanti fra li fiumi di Sava e Drava fanno fede, ch'la chiesa cattedrale di San Pietro del vescovato di Bosna e situata nella terra di Diacovo fra li detti due fiumi, e ch' in essa li Turchi hanno fatta una moschea*“ (DEVIĆ – LUKINOVIĆ – KOLANOVIĆ 2000, 29-30).

³⁰ „*V'era la chiesa cattedrale, ma adesso é moschea de Turchi et era sotto l'invocazione di San Pietro et questo lo so perche l'ho veduto colli miei propri occhi*“. Iz ranijeg dijela teksta očito je da govori upravo o Đakovu (DEVIĆ – MARTINOVIĆ 1999, 220. br. 19).

određeni teritorij, pa se isto dogodilo i s većinom starih srednjovjekovnih crkava u Slavoniji kako pokazuju primjeri Požege, Broda, Voćina ili Iloka.³¹ Đakovačka katedrala ne bi, dakle, ni po čemu bila iznimka.

Budući da pojedini, nešto kasniji izvori iz druge polovine 17. stoljeća napominju da je đakovačka katedralna crkva samo desakralizirana, ali ne to da je pretvorena u džamiju,³² ne može se ipak dokraja isključiti mogućnost da prije navedeni izvori zapravo ne govore o katedrali već o župnoj crkvi svetog Lovre. Za ovu građevinu, naime, Petar Nikolić, generalni vikar zagrebačkog biskupa, u opisu slavonskih župa 28. V. 1660. ističe da je pretvorena u tursku džamiju.³³ Ni putopis Evlije Čelebija ne spominje katedralu, mada njegovo svjedočanstvo o dobrom stanju tvrđave, u kojoj je u tom trenutku stolovao Ibrahim Paša,³⁴ govori u prilog očuvanosti i te građevine.

Moguće je da je katedrala služila kao džamija samo u prvoj polovini 17. stoljeća te da je kasnije profanizirana i poslužila kao jedna od prostorija za vojsku koja je bila smještena u tvrđavi. Sigurno je ipak samo to da je stara katedralna crkva sačuvana do kraja osmanske uprave u relativno dobrom stanju te da nije korištena kao kršćanski sakralni prostor, iako je kasnija tradicija, na osnovi nekog nejasnog natpisa, govorila da je već spomenuti biskup Maravić (1645–1660) umro u Đakovu i čak pokopan u njoj.³⁵

Đakovačka prvostolna crkva u 18. i prvoj polovini 19. stoljeća

Na prikazu Đakova iz 1697. godine, koji se čuva u Ratnom arhivu u Beču,³⁶ jasno se može vidjeti kakvo je bilo stanje srednjovjekovne katedrale na samom kraju Velikog bečkog rata (Slika 3). Građevina tada više nije bila pokrivena, no

³¹ Tako barem tvrdi Smičiklas (SMIČIKLAS 1891a, 69).

³² Marijan Maravić, bosanski biskup, podnio je 1658. Kongregaciji koncila izvještaj o stanju svoje biskupije „*Cathedralis ecclesia in civitate Diaco dicta extabat sub invocatione sancti Petri, verum quia eadem jam pridem a Turcis profanata fuit, idcirco hisce temporibus episcopi Bosnenses ut plimum reident in civitate Plumbi, in conventu Sanctae Mariae, gratia fratrum minorum de observantia, Bosnensis diocesis*“ (DEVIĆ – MARTINOVIĆ 1999, 364, br. 35).

³³ FERMEDŽIN 1892, 497. Šišić pak navodi da su obje srednjovjekovne đakovačke crkve sv. Jurja i sv. Lovre pretvorene u džamije, ali isto to ne tvrdi i za katedralu (ŠIŠIĆ 1896, 36).

³⁴ ČELEBI 1996, 240.

³⁵ Već je Gašić ustvrdio: „*Mislimo da to ne može biti istina, jer u to vrijeme u Đakovu nije postojala stolna crkva*“ (GAŠIĆ 2000, 35). Nesumnjivo se, dakle, radilo o krivoj interpretaciji natpisa.

³⁶ Kriegsarchiv, Wien, Kartensammlung, H III C 107 B, 2. Band, Karte No 5. Crtež je publiciran u članku: MARKOVIĆ 1985, 3. Crtež se nalazi u atlasu *Marchs und Campementen der kayserl. Haupt Armee in Hungarn unter Commando Prince Eugenio von Savoye den 12. July bis den 6. November Anno 1697.*, koji je izradio austrijski vojni topograf François Nicolas Sparr de Bendorf. U natpisu na karti stoji: „*Campement den 9. October 4. stund von Peiterwuka Anno 1697. den 9. dito a wurde also der Marsch Numer in einer Colona durch den Wald fortgesetzt, und das Lager hier ein viertel Studn außer Jacowar an einen marast und Wald geschlagen. Jacowar ist ein Schloß von Stein mauern und Thürmen zimlich hoch, darin aber nichts als*

Slika 3. Đakovo nakon oslobođenja od Osmanlija

zidovi su stajali sačuvani gotovo do visine krova. Činjenica da je u prvoj polovini 17. stoljeća služila kao džamija nesumnjivo svjedoči o tome da je prije ovih ratnih zbivanja imala krovšte. Kada je ono uništeno, teško je posve pouzdano kazati. Đakovo je oslobođeno 1687. godine,³⁷ no 1689. uslijedila je velika osmanska protuofenziva na čelu s vezirom Mustafom Köprilijem u kojoj je ponovno zauzeta Srbija. Stoga su austrijske vlasti odlučile, u nastojanju da spriječe ponovno zadržavanje Osmanlija u Slavoniji i Ugarskoj, „razvaliti“ sve utvrđene gradove, osim Osijeka, Sigeta i Budima.³⁸ Moguće je da je tada zapaljena i đakovačka utvrda s katedralom, mada se ne može isključiti ni mogućnost da je njezino krovšte, zajedno s ostalim drvenim dijelovima, izgorjelo već u borbama za oslobođenje Slavonije dvije godine ranije.

Osim spomenutog grafičkog izvora sačuvano je i dosta suvremenih podataka koji jasno svjedoče da je stara katedralna crkva krajem 17. stoljeća još uvijek postojala te u kakvom se stanju nalazila. Tako se sinoda biskupa Ogramića, koja

etliche Manschaft mit ein Leuthenant zu Guarnison so noch in Slavonien unter der Esseker Comendantschaft lieget; umb das Schloß seied ertmakente Graben, daran auch eine ratzen – oder Cravatten Statt mit einiger verschanzung zur Defension gebanet. Ihre Wachten seied selbst Ratzen oder Cravatten“.

³⁷ BOESENDORFER 1910, 338.

³⁸ BOESENDORFER 1910, 339.

je neposredno po oslobođenju sazvana u Đakovu, održala upravo kod katedralne crkve.³⁹ Budući da je crkva u to vrijeme bila bez krova, za pretpostaviti je kako je dio prostorija đakovačke utvrde (možda i nadsvođenih) ipak bio sačuvan u relativno dobrom stanju i nakon odlaska Osmanlija. Naime, teško je vjerovati da bi se Ogramićev sastanak održao na otvorenome u siječnju, usred zime.

Već više puta spominjani crtež iz 1697. godine, nažalost, jedini je slikovni prikaz Đakova u cijelom 17. i u dobrom dijelu 18. stoljeća (koliko se za sada moglo ustanoviti). Upravo to izuzetno otežava istraživanje građevinske povijesti katedrale i cijeloga biskupskog sklopa. Biskup Nikola Ogramić koji se, kako je već spomenuto, odmah po oslobođenju od Osmanlija doselio u staro središte svoje dijeceze, nije upotrijebio gotovo uopće tvrđavski sklop, već je za sebe izgradio manju kuću s kapelicom,⁴⁰ možda i stoga što je unutar zidova vojska sagradila improviziranu drvenu vojarnu.⁴¹ Budući da je stara katedrala bila bez krova, a u to je vrijeme vladala velika nestašica i u građevnom i u svakom drugom materijalu u Slavoniji (rat je pritom trajao sve do 1699), bez ikakve je sumnje bilo potrebno pričekati stabilizaciju prilika da bi se moglo započeti s popravkom, odnosno gradnjom katedralne crkve.

Vijesti o katedrali i intervencijama na njoj tijekom 18. stoljeća dosta su fragmentarne, vrlo često nejasne i u međusobnoj opreci te je neke posve sigurne zaključke nemoguće izvući. Nesumnjivo je da je za biskupa Patačića i Bakića katedralna crkva unutar zidina biskupskog grada osposobljena za uporabu. Koliko je, međutim, pritom iskorišteno građevinske supstancije srednjovjekovne katedrale, teško je pouzdano ustanoviti. Većina ranijih autora navodila je da je za spomenutih biskupa podignuta posve nova crkva.⁴² Čini se kako je ova tvrdnja nastala ponajprije stoga što se u Bakićevu opisu Đakova, nastalu navodno 1702. godine, spominje da je katedralna crkva sačuvana samo u temeljima.⁴³ Iz naslova ovog teksta,⁴⁴ očito je kako je on nastao u vrijeme kada je Bakić već bio biskupom,

³⁹ LUKINović 1991, 84.

⁴⁰ GAŠIĆ 2000, 35.

⁴¹ SMIČIKLAS 1891b, 308.

⁴² PAVIĆ 1896, 183; „Poznato je od prije da je njegov predčastnik, Gj. Patačić dovršio prednji dio stare katedrale, tj. sanktuarij. Bakić je odmah prvih godina svojih crkvu produžio dozidav joj cijelo ono truplo od sanktuarija do glavnih vrata, tako da je veći dio bivše katedrale djelo Bakićevo“ (CEPELIĆ – PAVIĆ 1900–1904, 326; J. J. Strossmayer, Stolna crkva u Đakovu (1874.), u: SMIČIKLAS 1906, 205).

⁴³ „Ovdje jošte grad stoji, od kojega s poja duvarovi jesu za asnu dobri, a unutra u gradu bila je crkva za dosta velika, koje temeji do sada se nahode, kuća u nutri jošte se nahodi ugragjena od drveta, u kojoj straža svitlosti cesarove nimaški vojnika s jednim lajtmanom trideset stanu, iz poja okolo sve kolovine graba od grada i od onoga vrimenta, od kada je Turčin iz ovizi strana odagnat, vazda u gradu svitlosti cesarove straža do današnjega dana stoi“ (SMIČIKLAS 1891b, 308).

⁴⁴ „Pisan rukom Petra Bakića od Laka, biskupa Bosne i Đakova“ (SMIČIKLAS 1891b, 308).

dakle nakon 1716, možda i na osnovi nepouzdanih sjećanja. Moguće je isto tako da je Bakić u njemu nastojao prikazati stanje srednjovjekovne crkve gorim negoli što je ono doista bilo, kako bi uvećao vlastite zasluge za gradnju nove.

Bilo kako bilo, nesumnjivo cijeli niz izvještaja iz 1702. i 1703,⁴⁵ uključujući službeni od samog Bakića, donosi sasvim drukčiju sliku stanja srednjovjekovne katedrale. Tih je godina, naime, vođen istražni postupak o Petru Crnkoviću, imenovanu za đakovačkog biskupa, u kojemu se među brojnim drugim podacima navode i oni vezani za stanje prvostolne crkve. U prosincu 1702. Nikola Bedeković, zagrebački kanonik i rektor Hrvatskog kolegija u Beču, piše da u Đakovu unutar zidova postoji stara crkva, jako urušena, koja se s lakoćom može popraviti.⁴⁶ Vrlo je sličan izvještaj i samog Petra Bakića, koji je kao opat Baboče poslan u komisiju u Đakovo, nastao početkom siječnja 1703, u kojem ističe da je crkva prilično velika, dosta urušena, bez krova, međutim da se može popraviti.⁴⁷ Drugi izvjestitelj Petar Zuliani, inače svećenik i službenik Katedrale svetog Stjepana u Beču, ističe samo to da se unutar biskupskog grada nalaze ostaci katedralne crkve koji su dosta uništeni.⁴⁸ Ti su izvještaji nesumnjivo ipak pouzdaniji jer su sigurno nastali 1702–1703. godine, dok je Bakićev tekst vjerojatno rezultat kasnijih prisjećanja.

Srednjovjekovna je katedrala očito još uvijek stajala, međutim budući da je bila bez krova nije se mogla koristiti. Zbog toga je prva đakovačka prvostolnica nakon oslobođenja od Osmanlija privremeno bila jedna od džamija pretvorena u crkvu.⁴⁹ Da se radilo o džamiji koja je stajala ili na mjestu kasnije sjemenišne crkve ili o džamiji na mjestu današnjega đakovačkog parka gotovo je sigurno, jer je biskup po oslobođenju Đakova najprije živio u provizorno uređenoj kući na mjestu budućega franjevačkog samostana, odnosno sjemeništa. Stoga je već biskup Patačić, Crnkovićev nasljednik, započeo s (pre)gradnjom stare/nove katedrale.

Biskup Juraj Patačić (1703–1716) živio je u vremenu stabilizacije političkih prilika u Slavoniji te je započeo s nizom važnih građevinskih pothvata u Đakovu. Odlučio je srednjovjekovno sjedište svoje dijeceze, kompleks unutar tvrđave, ponovno učiniti pogodnim za život. Za smještaj biskupske rezidencije iskoristio je sačuvane zidove, probio je u njima prozore, dogradio je sakristiju katedralne crkve te drveni toranj u koji je postavio tri zvona.⁵⁰ Prema Emeriku Gašiću,⁵¹ koji citira

⁴⁵ Dakle, kronološki paralelnih s datumom kada je navodno nastao ranije citirani Bakićev tekst

⁴⁶ DEVIĆ – MARTINOVIĆ 1999, 289–290.

⁴⁷ Izvještaj Petra Bakića od 4. I. 1703. (DEVIĆ – MARTINOVIĆ 1999, 295).

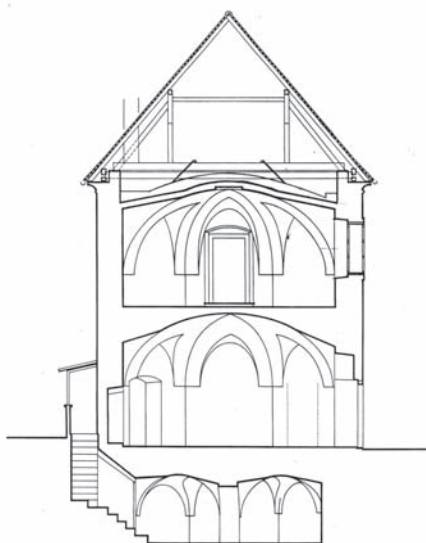
⁴⁸ Izvještaj Petra Zulianija od 9. I. 1703. (DEVIĆ – MARTINOVIĆ 1999, 297).

⁴⁹ Izvještaj Petra Zulianija od 9. I. 1703. (DEVIĆ – MARTINOVIĆ 1999, 297). „*In dicto oppido Diacovo apparent rudimenta antiquae ecclesiae in arce, penitus destructae, unde episcopus coactus fuit conservare vel benedicere quandam mosceam Turcarum extra arcem sitam, in qua divina peragebantur, puto sub invocatione sancti Petri; causa scientiae quae supra*“.

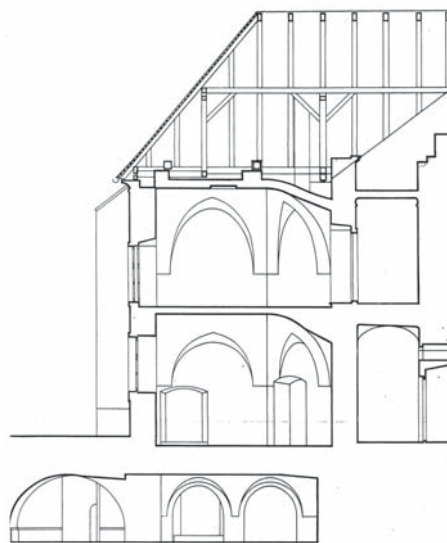
⁵⁰ GAŠIĆ 2000, 37.

⁵¹ GAŠIĆ 2000, 38.

Acta dioecesaie iz 1751–1773, dakle izvore nastale pola stoljeća nakon Patačićeva biskupovanja, on je na ostacima stare podigao novu katedralnu crkvu koju je 29. lipnja 1708. posvetio zajedno s tri oltara: glavnim (Sv. Petra) i bočnima, s desne strane posvećena Sv. Križu, a s lijeve Blaženoj Djevici Mariji.⁵² Nova je crkva bila znatno manja od srednjovjekovne i zapravo je zauzimala samo njezin svetišni dio.⁵³ Patačić je navodno podigao temelje i ostatku građevine, ostavivši ih da ih dovrše njegovi nasljednici.⁵⁴ Iz ovoga bi se moglo zaključiti da je svetišni dio srednjovjekovne crkve bio najbolje sačuvan i da ga je Patačić popravio iskoristivši zatečenu situaciju (Slika 4. i 5). Stanoviti ostaci srednjovjekovne strukture sačuvali su se, međutim, i u pročelnom dijelu crkve (koje je tek Bakić obnovio, odnosno nadogradio), no do koje mjere ostaje nepoznato.⁵⁵ Današnji ostaci oratorija stare crkve (biskupska kapela uz dvor) sa sačuvanim srednjovjekovnim profilacijama i prozorom jasno svjedoče kako je srednjovjekovni zid barem u tom jedinom do danas preostalom dijelu stare crkve bio vrlo visok te kako Patačić očito nije rušio staru da bi podigao novu građevinu, već je za nju iskoristio sačuvane srednjo-

Slika 4. Poprečni presjek

Slika 5. Uzdužni presjek

⁵² GAŠIĆ 2000, 37.

⁵³ Pavić se referira na bilješku J. Čolnica: *Reliquum Ecclesiae cathedralis corpus protraxit et ad perfectionem deduxit* (PAVIĆ 1896, 183).

⁵⁴ GAŠIĆ 2000, 39.

⁵⁵ „U Đakovu znade se samo za jednu crkvu i to stolnu, sv. Petra, koja je bila u gotičkomu slogu sagrađena, ko i sama tvrdja. Ostanci ote crkve vide se i danas nad ulaznimi vrati u sadanju crkvu i u zidu s istoka. Jest kako sadanja stara stolovnica sagrađena na temelju iste prastare bazilike kojoj je biskup Patačić podstavu uzidao i svetište sagrađio, biskup Bakić ladju nado-kalemio, a Čolnić toranj joj podigao“ (F. F. 1875, 138).

vjekovne zidove. Slično je nesumnjivo postupio i u ostatku građevine jer u tom trenutku nije raspolagao ni s dovoljno sredstava ni materijala da se crkva u cjelini sagrađi; teško bi rušio ono što mu je stajalo na raspolaganju. Prema ulaznom je dijelu katedrale izgleda bila u znatno lošijem stanju te je taj dio posla morao ostaviti nasljednicima.

Izveštaji nastali nakon Patačićeve smrti, iako nisu međusobno posve suglasni, govore da je đakovačka katedrala malena struktura, ne osobito bogato i kvalitetno dekorirana, te da su joj već tada trebali popravci.⁵⁶ Patačićev nasljednik, više puta spomenuti biskup Petar Bakić (1716–1749), pristupio je odmah po dolasku u Đakovo završavanju posla svojega prethodnika. Najveći dio barokne prethodnice današnje katedrale njegovo je djelo jer je dozidao (dijelom na srednjovjekovnim, a dijelom na Patačićevim temeljima) od svetišta do glavnog ulaza cijeli brod katedrale.⁵⁷ Pristupio je i daljnjem uređenju unutrašnjosti nabavljanjem menza za oltare te novih, kvalitetnih slika koje je postavio na zid, zatim novih zvona, kaleža, pokaznica, ciborija i pastorala.⁵⁸ Osim katedrale, Bakić je izvršio i niz radova na ostatku biskupskog grada: popravio je srednjovjekovne zidove, sagrađio je iznad ulaza u tadašnji dvor zvonik, a uređio je i staru kulu nasuprot vrata kao spremište za gospodarske stvari.⁵⁹ Obnovljenu i nadograđenu katedralu ipak nije posvetio biskup Bakić jer je zbog sukoba s tadašnjim vlastima u Slavoniji morao napustiti svoje biskupsko sjedište. To je uradio njegov nasljednik Franjo III. Thauzy (1749–1751) jer su svi poslovi oko građevine bili završeni.⁶⁰

Thauzyjev nasljednik, Josip Čolnić (1751–1773) jedan je od najagilnijih đakovačkih biskupa 18. stoljeća. Svojim je djelovanjem u jednakoj mjeri preobrazio i biskupiju i njezino središte, a najviše od svega, biskupski sklop i svoju prvostolnu

⁵⁶ Bartol Brnjaković, barun iz Sarajeva, u istražnom postupku o novom biskupu Petru Bakiću, odgovarajući na pitanja o prilikama u biskupiji, 20. V. 1716. ističe: „*Quoad civitatem Serraji nescio contenta in interrogatorio, quia dicta civitas est a plus quam trecentis annis sub dominio Turcico; quo vero ad civitatem Diacovi adest ibi ecclesia, sub qua invocazione sit, ego nescio. Est parvae structurae et non valde decoreae qualitatis. Indiget aliqua reparatione, quia quando eam vidi minabatur ruinam*“ (DEVIC – MARTINOVIĆ 1999, 92). U istom procesu Fabijan Špoljarić, svećenik Zagrebačke biskupije, 5. VI. 1716, odgovarajući na pitanja o stanju u biskupiji, kaže: „*Quoad civitatem, quae est in Bosnia, nihil scio de contentis in interrogatio. In civitate vero Diacovensi adest ecclesia sub invocatione Sanctorum Petri et Pauli, structurae modernae et bonae qualitatis, nec quantam scio, indiget reparatione; causa scientiae est eadem, de qua supra*“ (DEVIC – MARTINOVIĆ 1999, 96).

⁵⁷ Pavić se referira na *Reliquum Ecclesiae cathedralis corpus protraxit et ad perfectionem deduxit* (PAVIĆ 1896, 183); Gašić pogrešno navodi da je Bakić podigao oratorij katedrale (GAŠIĆ 2000, 39).

⁵⁸ GAŠIĆ 2000, 39; PAVIĆ 1896, 185; (acta od 28. II. i 25. III. 1728, Čolnić, list od 15. I. 1752).

⁵⁹ Pavić kao izvore navodi *testimonia* u biskupskom dvoru (PAVIĆ 1896, 185, acta od 6. VI. 1727. i 18. II. 1728).

⁶⁰ GAŠIĆ 2000, 40.

crkvu. Na samom se početku svoga biskupovanja 1758. požalio i carici Mariji Tereziji na loše stanje katedrale,⁶¹ nakon čega je svim silama prionuo na njezin popravak. Arhitektonske intervencije uglavnom su se odnosile na nadogradnju postojećega katedralnog sklopa: staro je popločenje od opeke zamijenio novim pločama od kamena, sagradio je sakristiju(!), podigao veliki toranj (1758–1763), dvor te ga povezo s crkvom, otvorio je oratorij za biskupa,⁶² jedini dio srednjovjekovne, odnosno barokne katedrale koji postoji i danas. Mnogo je značajniji, međutim, njegov doprinos unutrašnjem uređenju đakovačke prvostolnice. Čini se, naime, da je dobar dio baroknog inventara, koji je postojao u katedrali do njezina rušenja 1880. godine, nabavio upravo ovaj biskup.⁶³

Prvo je pristupio uklanjanju starih i nabavljanju četiriju novih oltara, koje je postavio prije 1764. godine: glavni posvećen sv. Petru (koji je stajao priličnih 1.500 forinti) te pobočne Blažene Djevice Marije, sv. Ilije i sv. Ivana Nepomuka.⁶⁴ Nakon toga pristupio je nabavi ostalih stvari neophodnih za crkvu. Kupio je tako mramoriziranu propovjedaonicu, katedru, 12 hrastovih klupa za puk, liturgijska odijela, skupocjenu pokaznicu, ciborij, kaleže, srebrne svjetiljke za glavni oltar i oltar Bl. Dj. Marije.⁶⁵ U njegovo su vrijeme postavljene i orgulje u katedrali⁶⁶ te namješten orguljaš.⁶⁷

Reprezentativnost zdanja dvora kao i pojedini sačuvani dijelovi unutrašnje opreme nekadašnje katedrale svjedoče nam kako je Čolnić svoju prvostolnicu opremio izuzetno kvalitetnim inventarom, vjerojatno iz razloga što u njezinu arhitekturu nije trebalo mnogo ulagati, pa su sredstva mogla biti iskorištena za nabavu opreme. Osobito su zanimljive sačuvane barokne klupe koje su u drugoj polovini 20. st. vraćene u današnju katedralu. Izrađene od hrastovine i pokrive-

⁶¹ „*Cathedralem Ecclesiam tecto perpluvio reperi, et altarium loco imaginibus quatuor (totidem sunt altaria) male provisam*“ (PAVIĆ 1895a, 123).

⁶² PAVIĆ 1895a, 123. Na drugom mjestu Pavić navodi kako je novi toranj katedrale podignut 1760–1761. (PAVIĆ 1895b, 170).

⁶³ O njegovu djelovanju govori pjesma *Opivanje slično-ričsno groba Jozipa Antuna Cholnicha od Cholke biskupa Đakovackoga i Bosanskoga davno jurve sloxeno po Jednomu u Slavonii dushah upravitelju, slavne biskupije Zagrebachke misniku sa stihovima*: „*Brigu pervu nossi ovu: / Da nakiti kuchu Boxju / Zarucnicu Cerkvu svoju. / Nishta zato nepochiva, / Vech majstore on doziva: / Shto trebujе, neka prave, / Iz odluke Boxje slave. / A najprije nek Oltare / U njoj srushe one stare, / Pak iz gibsa neka nove / S' majstoriom dogotove. / Nek Cigleni tarac digne. / Kad iz krajnske Majstor stigne; / Pak nek po njoj kameniti, / Tarac stere plemeniti: / I Orgulje glasa lipa, / Uglednoga struka, kipa, / Na kor Cerkve nek se stave, / Pivajuchi da proslave / Shnjima Boga grishni ljudi; / Kao Duh Sveti sam dosudi*“ (IVANOŠIĆ 1786, 10).

⁶⁴ PAVIĆ 1895a, 123.

⁶⁵ PAVIĆ 1895a, 123; GAŠIĆ 2000, 41. Zanimljivo je da Gašić i njega i Patačića naziva graditeljem katedralne sakristije.

⁶⁶ IVANOŠIĆ 1786, 10; Pavić pak tvrdi da su orgulje nabavljene još za Bakića (PAVIĆ 1896, 185).

⁶⁷ PAVIĆ 1895a, 123.

ne razigranim rokajem s heraldičkim simbolima biskupa koji ih je dao izraditi, izvrstan su primjer stolarskog rada iz 18. stoljeća. Oltari, koji su bili nesumnjivo vrlo reprezentativni, stajali su u crkvi do njezina rušenja.⁶⁸ Čini se da je crkva bila natrpana namještajem, pa su u njoj našli mjesta i Bakićev portret uz oltare, svijećnjake, orgulje i ostali namještaj.⁶⁹

Arhitektonski izgled barokne đakovačke katedrale poznat je danas samo iz šturih slikovnih izvora (Slika 6). Katastarska snimka Đakova iz 1863. godine⁷⁰ pokazuje kako se radilo o pravokutnoj izduženoj građevini s odvojenim zvonikom, smještenim sa sjeverne strane biskupskog dvora.⁷¹ U trenutku nastanka ove snimke katedralu su s južne strane podupirale snažne pravokutne kontrafore podignute

Slika 6. Katedrala i dvor na karti iz 1826. godine

⁶⁸ CEPELIĆ – PAVIĆ 1900–1904, 326.

⁶⁹ „Wie schon erwähnt, war Djakovar ein Zufluchtsstätte der bosnischen Bischöfe und als solches hat es einen historischen Werth. Die alte gothische Kirche stand eben dort wo jetzt die von Bischof Bakić vor 120 Jahren erbaute Kirche sich befindet. Bakić war der erste Bischof der hier, nach Vetreibung der Türken, residirte, sein Bildniß mit der Aufschrift: 'Suae Majestatis Mar. Theresia interpres illiricus' geziert, befindet sich in der Kirche“ (G. Die neue Kathedrale in Diakovar, II, *Die Drau*, Osijek, 23 [19. III. 1874] 2).

⁷⁰ HDA, Državna geodetska uprava, VIR – 48, Katastarski plan Đakova iz 1863. s ucrtanom reambulacijom iz 1897.

⁷¹ CEPELIĆ – PAVIĆ 1900–1904, 326.

od biskupa Krtice zbog propadanja zida krajem 18. stoljeća.⁷² Katedrala je bila duga oko 17, a široka oko 4,5 hvata, dok je svetište bilo gotovo kvadratična oblika 3x3 hvata.⁷³

Zaglavlje cehovskog lista Đakova, vjerojatno nastala krajem 18. ili početkom 19. stoljeća,⁷⁴ pokazuje da je crkva bila nešto niža od dvora, no viša od srednjovjekovnih zidova biskupskog sklopa (Slika 7). Barokni razvedeni zabat njezina glavnog pročelja, koji je unutar dvorišta biskupskog grada gledao prema zapadnoj strani srednjovjekovnih zidina, svojim gornjim dijelom pokazuje uobičajene odlike provincijskog baroka Slavonije. Zvonik svojim zidanim dijelom bio je negdje u visini vrha krova katedrale. Čini se da nije bio bogato arhitektonski raščlanjen. Na zidanom dijelu tornja stajao je sat, a na vrhu tornja bila je postavljena visoka uobičajena barokna lukovica koja je činila trećinu njegove ukupne visine.

Slika 7. Katedrala i dvor na cehovskom listu

Na karti biskupije koju je 1826. naručio biskup Mirko Raffay,⁷⁵ vidi se i sjeverna strana katedrale uz koju je bila smještena prizemna struktura nepoznate namjene, srušena već 1866, na samom početku građenja današnje stolne crkve (Slika 8). Katedrala je iznutra vjerojatno bila nadsvođena. Svakako je imala kor iznad ulaza na kojem su stajale spomenute orgulje. No, neki se daljnji zaključci o izgledu i opremi katedrale ne mogu dati sve dok se ne pronađu projekti za njezinu izgradnju ili arhitektonske snimke situacije iz 18. ili prve polovine 19. stoljeća.

⁷² CEPELIĆ – PAVIĆ 1900–1904, 327.

⁷³ DAĐ, SK, Kutija br. 59, nedatirani list pisan rukom kanonika Josipa Matića, vjerojatno iz 1865. godine. Zanimljivo je da je tadašnja sjemenišna crkva svojom dužinom od 18 i širinom od 4,2 hvata bila gotovo jednako velika kao katedralna crkva.

⁷⁴ Reproducirano u: ŠULJAK 1979, 13.

⁷⁵ Jedan se primjerak danas nalazi u Strossmayerovu muzeju u Đakovu. O slici su pisale i novine: *** Kako se Wolfgang Amadeus Mozart bojao Hrvata; Prvi puta objavljena slika stare đakovačke katedrale, *Novosti*, 281 (11. X. 1940), 17. Otkriće karte s prikazom đakovačke katedrale novine pripisuju Gjuri Szabi. Članak je odgovor na upit đakovačke *Hrvatske obrane* koja je 1938. pozvala građane da, ukoliko ih imaju, objave fotografije stare đakovačke katedrale.

Slika 8. Katastarski snimak biskupskog sklopa iz 1863. godine

Sudbina barokno - srednjovjekovne đakovačke katedrale i njezina inventara

Rušenje kompleksa barokne katedrale započelo je nedugo nakon što su se 1866. počeli kopati temelji današnje stolne crkve. Sama stara crkva pritom nije isprva dirana; služila je kao sakralan prostor sve do 1880. godine. Razloge tomu valja ponajprije tražiti u činjenici da se nova katedrala nije mogla upotrebljavati zbog skela postavljenih za oslikavanje, nedovršenih oltara i drugih dijelova unutarnje opreme sve do njezine posvete 1882. godine. Većina struktura vezanih uz baroknu katedralu nije, međutim, bila te sreće i nestala je već u prvoj godini rada na novoj građevini.

U lipnju 1866. godine započele su najprije pripreme za rušenje starog tornja jer se tada izradio nacrt za podizanje novoga provizornoga od drva.⁷⁶ Na njemu su bila postavljena tri manja zvona stare katedrale.⁷⁷ Drveni je toranj služio sve do 1872. godine kada je završeno zidanje novih zvonika. Podignut je sredinom srpnja 1866. odmah uz dvor i ulaz u kriptu stare katedrale, nakon čega je odmah porušen stari zidani zvonik.⁷⁸ Kako je tijekom zidanja nove katedrale najveći problem bio

⁷⁶ DAĐ, ZSCGO, br. 1, 27. VI. 1866, dok. br. 7.

⁷⁷ DAĐ, ZSCGO, br. 3, 14. VII. 1866, dok. br. 26.

⁷⁸ DAĐ, ZSCGO br. 3, 14. VII. 1866, dok. br. 26.

stalan nedostatak novca, ništa se od materijala ili predmeta dobivenih rušenjem nije bacalo. Građa⁷⁹ sa starog tornja je prodana,⁸⁰ a sat je skinut i postavljen na pročelje sjemenišne crkve.⁸¹ Osim rušenja zvonika, iste je 1866. godine od dijelova kompleksa stare barokne crkve srušena i spomenuta prizemna struktura prislonjena uz njezin sjeverni zid jer je smetala južnom krilu transepta nove katedrale.⁸²

Barokna bi crkva možda i preživjela 1880. da se nije počeo urušavati njezin kor s orguljama. Zbog opasnosti od stradavanja, Strossmayer je u rujnu 1880. naredio da se najvrjedniji predmeti, orgulje i kanoničke klupe prenesu iz stare katedrale u sjemenišnu crkvu u kojoj se otada obavljala služba Božja.⁸³ U tom se trenutku još uvijek nije razmišljalo o potpunom rušenju katedrale, dapače biskup ju je htio i sačuvati, nesumnjivo ne toliko zbog njezine umjetničke vrijednosti – do koje nije nimalo držao jer je mislio da je građevina iz 18. stoljeća⁸⁴ – koliko zbog htijenja da iskoristi njezin prostor za smještaj biskupskog arhiva i biblioteke.⁸⁵ Već je tom prilikom uvjetovao da se kapela na kraju stare katedralne crkve, koja je veže s dvorom, mora sačuvati, međutim teško je kazati je li to učinio iz razloga što je znao da je riječ o srednjovjekovnoj strukturi (što se pokazalo tek sondiranjem devedesetih godina 20. stoljeća) ili iz razloga što je želio imati unutar kompleksa dvora prostor u kojem se može posvetiti osobnoj molitvi (što je vjerojatnija mogućnost). Budući da se pokazalo kako stara crkva nije više pogodna ni za kakvo korištenje, odlučilo se pristupiti njezinu rušenju. Nesumnjivo, na preporuku je kaptola odlučeno organizirati javnu dražbu za rušenje katedrale kako bi se namaknulo što više sredstava i time olakšala stalna novčana stiska oko gradnje nove katedralne crkve.

Dražba je sazvana 30. studenog 1880. godine. Početni iznos koji se namjeravao tražiti od „dostalca“,⁸⁶ koji bi preuzeo materijal dobiven rušenjem, postavljen je na

⁷⁹ Vjerojatno se misli na „drvenu građu“ jer se u izvorima pojam „građa“ danas gotovo isključivo odnosi na „građevno drvo“.

⁸⁰ DAĐ, ZSCGO, br. 2, 5. VII. 1866, dok. br. 18; Za ovaj materijal dobili su 10 forinti: DAĐ, ZSCGO, br. 3, 14. VII. 1866, dok. br. 25.

⁸¹ DAĐ, ZSCGO, br. 3, 14. VII. 1866, dok. br. 29. Radove na prebacivanju sata obavio je đakovački drvodjelac Josip Hajcman. U kaptolskim spisima stolarevo se prezime navodi kao *Heimann* (DAĐ, SK, br. 162/1866).

⁸² DAĐ, ZSCGO, br. 3, 14. VII. 1866, dok. br. 30.

⁸³ „Preuzv. g. Jos. Jur. Strossmayer biskup bos. Djak. Srem. Dopisom od 11. ruj. t. G. mnije da se s razloga što je pogibelj da se kor u staroj stol. Crkvi sruši, stara stolna crkva sad već rastavi, orgulje iz stare st. crkve u sjemenišnu crkvu prenesu i ovdje služba Božja obavlja. Na br. 51. Stolice kanoničke i orgulje imadu se odmah u sjemenišnu crkvu prenijeti, te služba Božja ovdje od sledeće nedelje obavljati. Što je Nj. Preuzvišenosti dne 12. rujna priobćeno“ (DAĐ, SK, zapisnik Kaptolskih sjednica 1879/1880, br. 51/1880).

⁸⁴ J. J. Strossmayer, u: SMIČIKLAS 1906, 205.

⁸⁵ „Rad bi znao je li crkva stara za arkiv i biblioteku! Po svoj prilici nije sbog močvarine. Onda će se porušiti do kapele. Pitanje: kako bi se to najbolje i najjeftinije obavilo?“ (DAĐ, CGO, bb, Strossmayerove vlastoručno pisane preporuke od 17. XI. 1880).

⁸⁶ Čovjeka koji bi preuzeo posao.

1.000 forinti. Bilo mu je dopušteno da od srušene crkve smije uzeti samo opeku, crijep i drvenu građu krovšta. Kamen je morao ostaviti Kaptolu, a šutu koja bi preostala morao je iskoristiti za zatrpavanje kripe stare katedrale, zaravnjivanje terena u dvorištu biskupskog grada te za nasipanje cesta kod sjemeništa i vlastelinskih zgrada. Nesumnjivo na inzistiranje samog Strossmayera, od „dostalca“ se zahtijevalo da Biskupiji preda sve pronađene komade na kojima stoji kakav natpis te sve druge starine.⁸⁷ Ove okolnosti jasno pokazuju koliko je biskupu bilo stalo do čuvanja starina njegove dijeceze, koliko je bio osviješten da se čuvaju povijesni spomenici, doduše iz epoha koje je on preferirao, u ovome slučaju, srednjega vijeka.⁸⁸ Izvori ne govore je li tom prilikom išta pronađeno. Sigurno je samo kako su iz zida katedrale izvađena od ranije poznata, već spomenuta dva ulomka srednjovjekovne katedrale: polovica reljefa s prikazom biskupa te gotička konzola kao i pojedini manji komadići arhitektonskih profilacija za koje više nije poznato gdje se nalaze.

Pri održanoj licitaciji strogi i skupi uvjeti prodaje stare zgrade izazvali su veliko nezadovoljstvo koje je dovelo i do manjeg incidenta. Đakovački poduzetnik Jakob Reichsmann nagovorio je, naime, ostale zainteresirane da zbog previsoke cijene odustanu od posla. No kada su se svi već povukli iz biskupske kancelarije, njegov se stariji brat Herman vratio i ponudio cijenu od 100 forinti, dakle, deset puta manju od one koju je Biskupija prvotno tražila. Budući da je jedan od kupaca čuo za to, vratio se i licitirao s njim do cijene od 211 forinti koju je na kraju izbio Herman Reichsmann.⁸⁹ Čini se da su ovakve okolnosti provedbe licitacije navele Strossmayera, nezadovoljna dobivenom svotom, na poništenje njezinih rezultata i na prepuštanje posla rušenja stare crkve, tri dana kasnije, satničkim Nijemcima preko njihova zastupnika Wilhelma Schradera. Oni su pristali platiti 500 forinti za građevni materijal i preuzeti sve ostale uvjete iz ugovora.⁹⁰

Nijemci iz Satnice izveli su posao prema dogovoru. Građevni je materijal stare katedrale raznesen. Od njega su djelom sagrađene brojne kuće u ovom selu nedaleko Đakova. Što se dogodilo s inventarom crkve, koji je, kako se vidjelo iz prethodnog dijela teksta, zasigurno bio reprezentativan, ostaje još za odgovoriti. Za najzanimljiviji dio inventara, oltare, javio se u srpnju 1880, prije negoli se

⁸⁷ „Sve kamenje sa nadpisom i ostale starine na koje bi se prilikom demoliranja naišlo dužan će biti dostalac bez ikakove odštete Nj. Preuzvišenosti prepustiti“ (DAĐ, CGO, bb, fascikl iz 1880, Uvjeti za dostalce koji će rušiti staru katedralu, 30. XI. 1880, br. 6).

⁸⁸ Još pri izradi prve monografije o đakovačkoj katedrali Strossmayer je 1874. naglasio da će rušenjem stare katedrale sačuvati sve starine: „Ovo (misli na konzolu i prikaz biskupa, op. D. D.) će se dakako uzdržati, kao i sve ostale starine, koje se pri rušenju stare crkve našle budu“ (J. J. Strossmayer, 1874, u: SMIČIKLAS 1906, 205).

⁸⁹ DAĐ, CGO, bb, fascikl iz 1880, Zapisnik licitacije, 30. XI. 1880.

⁹⁰ DAĐ, CGO, bb, fascikl iz 1880, Ugovor Biskupskog vlastelinstva i Wilhelma Schradera kao zastupnika satničkih Nijemaca, 1. XII. 1880.

uopće započelo s rušenjem crkve, fra Martin Nedić, gvardijan samostana Tolise u Bosni, dugogodišnji Strossmayerov prijatelj.⁹¹ U Tolisi nedaleko od Orašja podignut je, naime, još pod osmanskom vlašću, u prvoj polovini sedamdesetih godina 19. stoljeća, franjevački samostan s monumentalnom trobrodnom dvoranjskom crkvom koja zbog nedostatka sredstava dotada još nije imala unutarnju opremu. Kako Strossmayer nije bio previše zainteresiran za barokne umjetnine, drage je volje Nediću prepustio oltare, uvjetujući samo da njegovi župljani organiziraju preseljenje, nesumnjivo stoga da izbjegne bilo kakve troškove za Biskupiju.⁹² Nedić je prvotno tražio samo jedan ili dva oltara. Međutim, čini se, barem prema novinskim izvještajima, da su mu na kraju poklonjeni svi, zajedno s jednim lijepim propelom.⁹³ Gdje se oni danas nalaze, ostaje nažalost nepoznato. Današnja tri oltara u toliškoj crkvi nemaju nikakve veze s baroknim oltarima iz đakovačke katedrale, već se radi o kasnijim visoko-kasnohistoricističkim oltarima s kraja 19. ili početka 20. stoljeća. U crkvi se, međutim, nalazi jedna vrlo kvalitetna barokna skulptura Majke Božje koja je možda s jednog od oltara đakovačke katedrale prenesena u tolišku crkvu.

Od ostalih predmeta iz stare su katedrale za 35 forinti i 50 novčića prodana devetera vrata već spominjanom Đakovčaninu Hermanu Reichsmannu.⁹⁴ Reprezentativne hrastove klupe iz crkve koje su nešto ranije, čini se, prenijete u sjemenišnu kapelu zbog trošnosti stare katedrale, prodane su kasnije za 50,5 forinti stolaru Dragutinu Turkoviću koji je u to vrijeme obavljao sve važnije stolarske radove pri opremanju nove katedrale.⁹⁵ Njihova je sudbina osobito zanimljiva jer su naposljetku stigle u crkvu u Semeljcima, nedaleko Đakova, odakle su nakon Drugog svjetskog rata vraćene u današnju katedralu.⁹⁷ Semeljačkoj su crkvi poklonjene i ispovjedaonice stare katedrale te 6 čirjaka (svijećnjaka).⁹⁸

⁹¹ DAĐ, SK, Zapisnik Kaptolskih sjednica 1879–1880, br. 59/1880. „Preuzv. g. biskup Jos. Jur. Strossmayer Kaptolu ovomu na rješnjeje ustupa molbu O. Martina Nedića od 7. mj. molećega da se crkvi Toliškoj u Bosni daruje jedan ili dva oltara iz stare stolne crkve. Na br. 59. crkvi toliškoj daruju se dva oltara s tim da ih toliški župljani o svom trošku razstave i odpreme“.

⁹² Isto.

⁹³ „Preuzvišeni gospodin J. J. Strossmayer, čija je darežljiva desnica na daleko poznata, a naročito među južnimi Slovjeni, blagoizvolio je pokloniti ovomjestnoj samostanskoj crkvi sve oltare iz svoje stare katedralne crkve i u jedno ogromno, a velekrasno propelo u vrednosti od 300 for., koje sam dao prirediti za svoju novu crkvu. Na tom velikodušnom daru zahvaljujem se ja u ime konventa i mojih župljana, koji ćemo i nadalje tople svoje molitve slati pred priestol Svevišnjega, da nam još mnogo godina uzdrži dobročinitelja našega. Tolisa u Bosni, 29. rujna 1881. O. Dobroslav Nedić, gvardijan“ (NEDIĆ 1881, 328; Isto i u: ***, Dar crkvi u Bosni, *Obzor*, 19. 7. X. 1881, 3).

⁹⁴ DAĐ, CGO, bb, fascikl iz 1880, Zapisnik dražbe predmeta stare stolne crkve, 30. XI. 1880.

⁹⁵ DAĐ, CGO, bb, fascikl iz 1880, Zapisnik dražbe predmeta stare stolne crkve, 30. XI. 1880.

⁹⁶ HORVAT 1982, 207.

⁹⁷ Danas stoje u glavnom brodu katedrale.

⁹⁸ DAĐ, CGO, bb, fascikl iz 1880, Dopis Matije Mihaljevića, predstavnika Stolnog Kaptola đakovačkog na biskupa Strossmayera, 28. IX. 1880.

Popis ilustracija

- Konzola iz srednjovjekovne đakovačke katedrale⁹⁹
 Nadgrobna ploča jednog biskupa iz srednjovjekovne đakovačke katedrale¹⁰⁰
 Prikaz Đakova nedugo nakon oslobođenja od Osmanlija 1697. godine¹⁰¹
 Ostaci srednjovjekovne katedrale, poprečni presjek, današnje stanje¹⁰²
 Ostaci srednjovjekovne katedrale, uzdužni presjek, današnje stanje¹⁰³
 Prikaz središta Đakova s katedralom i biskupskim dvorom na karti Biskupije iz 1826. godine¹⁰⁴
 Prikaz Đakova oko 1800. s pogledom na ostatke utvrde, staru katedralu i dvor s dvorišne strane¹⁰⁵
 Katastarski snimak biskupskog sklopa iz 1863. s prikazom stare katedrale (u dvorištu) i reambulacijom ucrtanom novom katedralom¹⁰⁶
Arhitektonska snimka stanja sačuvanog dijela stare đakovačke katedrale, mjerilo 1:100, izradio g. Zlatko Karač, Arhitektonski fakultet, Zagreb.

Bibliografija

- a) *Arhivski fondovi s kraticama*
 Dijecezanski arhiv Đakovo (DAĐ)
 Spisi Crkveno-građevnog odbora (CGO)
 Spisi Stolnog kaptola (SK)
 Zapisnik Kaptolskih sjednica
 Zapisnici sjednica crkvenog građevnog odbora (ZSCGO)
 Hrvatski državni arhiv (HDA)
 Državna geodetska uprava, VIR – 48, Katastarski plan Đakova iz 1863. s ucrtanom reambulacijom iz 1897.
 Kriegsarchiv, Wien
 Kartensammlung
- b) *Novine*
Die Drau, Osijek.
Glasnik biskupija bosanske i sriemske, Đakovo.

⁹⁹ BRUNSCHMID 1912, 143, sl. 820.

¹⁰⁰ VALENTIĆ – PRISTER 2002, 66.

¹⁰¹ Kriegsarchiv, Beč, br. 2027, Ansicht von Dakowar (Jacowar), 1697, Siehe, br. 2176; sign. H III c 10. Utvrda sa srednjovjekovnom katedralnom crkvom nalazila se u središtu naselja.

¹⁰² Mjerilo 1:100, Arhitektonska snimka stanja, Zlatko Karač, Arhitektonski fakultet, Zagreb

¹⁰³ Mjerilo 1:100, Arhitektonska snimka stanja, Zlatko Karač, Arhitektonski fakultet, Zagreb

¹⁰⁴ Strossmayerov muzej, Đakovo

¹⁰⁵ ŠULJAK 1979, 13.

¹⁰⁶ HDA, Državna geodetska uprava, VIR – 48, Katastarski plan Đakova iz 1863. s ucrtanom reambulacijom iz 1897.

Katolički list, Zagreb.
Novosti, Zagreb.
Obzor, Zagreb.

c) *Literatura*

- BOESENDORFER, J. (1910), *Crtice iz slavonske povijesti s osobitim obzirom na prošlost Županija: Križevačke, Virovitičke, Požeške, Cisdravske baranjske, Vukovske i Srijemske te kr. i slob. grada Osijeka u srednjem i novom vijeku*, Osijek: Tiskom knjigo- i kamenotiskare Julija Pfeiffera.
- BRUNŠMID, J. (1912), *Kameni spomenici Hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu; Dio II., Spomenici srednjeg i novog vijeka*, *Vjesnik hrvatskog arheološkog društva*, 12 (1912), 178-179.
- CEPELIĆ, M. – PAVIĆ, M. (1900–1904), *Josip Juraj Strossmayer; biskup bosansko-đakovački i srijemski, God. 1850–1900*, Zagreb: Tisak dioničke tiskare.
- ČELEBI, E. (1996), *Putopis, Odlomci o jugoslovenskim zemljama*, Sarajevo: Biblioteka kulturno nasljeđe.
- DEVIĆ, A. – MARTINOVIĆ, I. (1999), *Đakovačka i srijemska biskupija; Biskupski procesi i izvještaji 17. i 18. stoljeće*, *Monumenta croatica vaticana, Posebna izdanja 2, Croatica Christiana – Fontes 15*, Zagreb, 1999.
- DEVIĆ, A. – LUKINOVIĆ, A. – KOLANOVIĆ, J. (2000), *Đakovačka i srijemska biskupija, Spisi generalnih sjednica kongregacije za širenje vjere 17. stoljeće*, *Monumenta croatica vaticana, Posebna izdanja 3, Croatica Christiana – Fontes 16*, Zagreb.
- ENGEL, P. (1996), *Magyarország világi archontológiája 1301–1457, I*, *História Könyvtár, Kronológiák, adattárak 5*, Budapest.
- FERMEDŽIN, E. (1892), *Acta Bosnae*, *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium 23*, Zagreb: JAZU.
- GAŠIĆ, E. (2000), *Kratki povijesni pregled biskupija bosansko-đakovačke i srijemske*, Osijek: Državni arhiv u Osijeku.
- HOFFER, A. (1901), Dva odlomka iz povećeg rada o kršćanskoj crkvi u Bosni, *Spomen knjiga iz Bosne*, Zagreb.
- HORVAT, A. (1980), *Építészeti emlékek des Joannes de Zela aus Djakovo*, *Építészeti Épitészettudomány*, 12, Budapest, 53-59.
- HORVAT, A. (1982), Barok u kontinentalnoj Hrvatskoj, u: *Barok u Hrvatskoj*, Zagreb, 1-381.
- IVANOŠIĆ, A. (1786), *Opivanje slicno-ricsno groba Jozipa Antuna Cholnichica od Cholke biskupa Djakovacskoga i Bosanskoga davno jurve sloxeno po Jednomu u Slavonii dushah upravitelju, slavne biskupije Zagrebachke misniku*, Zagreb: Pritizkano kod Ivan Thome plemen. od Trattnerm cesar. i kral. Shtampara.
- KARAMAN, Lj. (1950), O umjetnosti srednjeg vijeka u Hrvatskoj i Slavoniji II, *Historijski zbornik*, 3 (1950), 125-174.
- KUKULJEVIĆ, I. (1891), *Nadpisi sredovječni i novovjeki na crkvah, javnih i privatnih sgradah itd. u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb: Knjižara Jugoslavenske Akademije.

- LUKINOVIĆ, A. (1991), Zaključci biskupijske sinode u Đakovu 1690., *Croatica Christiana periodica*, 14 (1991) 26, 83-89.
- MARKOVIĆ, V. (1985), Kako je izgledalo Đakovo krajem 17. stoljeća?, *Đakovački list*, 1016 (27. IV. 1985), 3.
- MAŽURAN, I. (1995), Đakovo i Bosansko-đakovačka biskupija od 1239. do 1536. godine, *Diacovensia: teološki prilozi*, 3 (1995) 1, 107-156.
- PAVIĆ, M. (1895a), Josip Antun Čolnić, biskup bosansko-djakovački (1751–1773), *Glasnik biskupija bosanske i sriemske*, 14 (1895), 123.
- PAVIĆ, M. (1895b), Josip Antun Čolnić, biskup bosansko-djakovački (1751–1773), *Glasnik biskupija bosanske i sriemske*, 20 (1895), 170.
- PAVIĆ, M. (1896), Petar Bakić biskup bosansko-djakovački (1716–1749), *Glasnik biskupija bosanske i sriemske*, 21 (15. XI. 1896), 183.
- SMIČIKLAS, T. (1891a), *Dvjestogodišnjica oslobodjenja Slavonije*, I. dio, Slavonija i druge hrvatske zemlje pod Turskom i rat oslobođenja, Zagreb: JAZU.
- SMIČIKLAS, T. (1891b), *Dvjestogodišnjica oslobodjenja Slavonije*, II. dio, Spomenici o Slavoniji u XVII. vijeku (1640–1702), Zagreb: Knjižara Jugoslavenske akademije.
- SMIČIKLAS, T. (1906), *Nacrt života i djela biskupa Josipa Jurja Strossmayera*, Zagreb.
- SPARR DE BENS DORF, François Nicolas (1697), *Marchs und Campementen der kayserl. Haupt Armee in Hungarn unter Commando Prince Eugenio von Savoye den 12. July bis den 6. November Anno 1697.*, Wien.
- ŠIŠIĆ, F. (1896), *Županija virovitička u prošlosti*, Osijek.
- ŠULJAK, A. (1979), *Đakovo, biskupski grad*, Đakovo: Biskupski ordinarijat.
- VALENTIĆ, M. – PRISTER, L. (2002), *Zbirka kamenih spomenika*, Katalog muzejskih zbirka XXXVI, Zagreb: Hrvatski povijesni muzej.
- VANCAŠ, J. – MAŠIĆ, N. (1900), *Stolna crkva u Đakovu*, Prag: Tiskom i nakladom česke grafičke udruge „Unie“.

Medieval-Baroque Cathedral in Đakovo and its Fate

The present monumental cathedral in Đakovo was built primarily to replace the old, decrepit cathedral whose construction was presumed to date to the beginning of the 18th century. However, the archival material concerning the church and analyses of plans prove that the church had been, in effect, a mediaeval cathedral built in the 14th century and later renovated in the baroque style. Only two considerably representative fragments from the medieval church have survived to this day, namely, half of a tombstone depicting a bishop, probably Bishop Joseph (1442 – 1444) and a vault corbel containing two sculptured winged dragons. According to documents dating from the first half of the 17th century, the cathedral

served as a mosque after the Ottomans had occupied Slavonia in the 16th century. It was partially damaged, most like due to the battles for the liberation of Slavonia, since a 1697 drawing of Đakovo which is now kept in *Kriegsarchiv* (war archive) in Vienna, shows its walls but no roof. Bishops Juraj Patačić (1703 – 1716) and Petar Bakić (1716 – 1749) thoroughly renovated its surviving structure and gave it a baroque appearance. As witnessed by the chancel of the church, the medieval parts were most likely preserved due to renovation. They are the only elements of the church structure that have survived to this day, and which have been incorporated in the structure of the bishop's palace. During Bishop Josip Čolnić's episcopate (1751 – 1773) the cathedral received lavish refurbishment. The church benches which have survived to this day were taken back to the new cathedral in the 1960s. Because of its dilapidated state the old cathedral was pulled down in 1880, only two years before the completion of the new one. Most of its furnishings (altars) were donated to the monastic church in Tolisa, Bosnia, but they can no longer be found there.

Ključne riječi: Đakovo, Strossmayer, katedrala, gotika, barok.

Keywords: Đakovo, Strossmayer, cathedral, gothic, baroque.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI 40

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

 FF press

ZAGREB 2008.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 40

Izdavač

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača

Miljenko Jurković

Glavni urednik

Borislav Grgin

Uredništvo

Ivo Goldstein
Boris Olujić
Mario Strecha
Božena Vranješ-Šoljan

Tajnik uredništva

Hrvoje Gračanin

Adresa uredništva

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120 150, 6120 158, faks ++385 (0)1 6156 879

Časopis izlazi jedanput godišnje

Ovi su Radovi tiskani uz financijsku potporu
Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Naslovna stranica

Iva Mandić

Računalni slog

Boris Bui

Lektura i korektura

Ivan Botica

Tisak

Tiskara Rotim i Market, Lukavec

Tiskanje dovršeno u prosincu 2008. godine

Naklada

400 primjeraka

